

Беларуская Метрыкана

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 44 (1559-1566 г.). Кніга запісаў 44, падрыхтаваў А. І. Груша, Мінск 2001; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 43 (1523-1560 г.). Кніга запісаў 43 (копія канца XVI ст.)*, падрыхтаваў В. С. Мянжынскі, Мінск 2003; *Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 года: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 523. Кніга публічных спраў 1*, падрыхтавалі А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М. А. Вайтовіч, Мінск 2003; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 46 (1562-1565 г.). Кніга запісаў 46 (копія канца XVI ст.)*, падрыхтаваў В. С. Мянжынскі, Мінск 2006; *Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кніга 560 (1542 год): Кніга перапісаў № 3 (копія канца XVI ст.)*, падрыхтаваў А. І. Дзярновіч, Мінск 2007.

З пачаткам трэцяга тысячагоддзя беларускія гісторыкі, ўслед за літоўскімі калегамі, распачалі працэс выдання кніг Літоўскай Метрыкі. На сённяшні дзень выдадзена 6 кніг¹. Гэта яшчэ вельмі сьціплыя спробы ў параўнаньні з суседняй Літвой, дзе падобнае мерапрыемства зьяўляецца агульнадзяржаўнай справай і прадметам нацыянальнага гонару. Ва ўмовах Беларусі хутчэй трэба казаць пра невялікую суполку апантаных асобаў, у першую чаргу, супрацоўнікаў Інстытуту гісторыі НАН Беларусі Валера Мянжынскага (падрыхтаваў і выдаў 3 кнігі), Алесь Грушу (падрыхтаваў і выдаў адну кнігу і быў сувыдаўцом яшчэ адной) і Алега Дзярновіча. Вядома таксама, што займаюцца падрыхтоўкай да друку пэўных кніг Літоўскай Метрыкі Андрэй Мяцельскі і Васіль Варонін з БДУ.

Другім па чарзе беларускім выданьнем была кніга запісаў 44 Метрыкі ВКЛ. Яна падрыхтавана да друку Алесем Грушам і пабачыла сьвятло ў 2001 г. У кнізе ўтрымліваюцца 106 дакументаў, выдадзеных кан-

¹ Па-за нашай увагай у дадзенай рэцэнзіі засталася выданьне першай беларускай кнігі Метрыкі Літоўскай — *Кнігі запісаў 28 (1522-1552 гг.)*, падрыхтаванай да друку В. Мянжынскім і У. Сьвяжынскім у 2000 г. Рэцэнзія на яе, напісаная Геннадзем Семянчуком, была апублікавана раней (гл.: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 2000, z. 14, s. 242-244).

цылярый Вялікага Княства Літоўскага ў 1559-1566 гг. у час панавання Жыгімонта II Аўгуста, калі пісарам і падскарбіем земскім быў Астафей Багданавіч Валовіч, а гаспадарскім пісарам Мікалай Паўлавіч Нарушэвіч. Дакументы разьмеркаваны па гадах наступным чынам: 1559-1; 1560-2; 1561-4; 1562-63; 1563-17; 1565-2; 1566-15. Як бачым, няма ніводнага дакументу за 1564 г. У кнізе прадстаўлены пераважна дамоўна-заканадаўчыя і распараджальныя па характару дакументы і толькі два (№№ 74 і 106) — судова-працэсуальныя. Шэраг дакументаў за чэрвень і верасень 1562 г. сьведчаць аб падрыхтоўцы ўсходніх тэрыторый ВКЛ да вайны з Масквой, рэгулююць судовыя і фінансавыя ўзаемаадносіны паміж польскімі найманамі і мясцовым насельніцтвам. Дзеля гэтага ў Полацкую зямлю быў пасланы гаспадарскі дваранін Баркулаб Іванавіч Корсак (№№ 34-37; 59-60). Цікавым зьяўляецца „рэстр”, пазначаны жніўнем 1563 г., у якім пададзены зямельныя дараваньні ў Магілёўскай, Мазырскай, Рагачоўскай і Сьвіслацкай валасьцях шляхце Полацкай зямлі замест уладаньняў, якія яны згубілі падчас маскоўскай акупацыі (№ 82). У дакуменце падаюцца прозьвішчы полацкай шляхты і мясцовасьці, дзе яны атрымалі заменныя маёнткі. Увогуле трэба адзначыць, што ў кнізе запісаў 44 ЛМ даволі шмат інфармацыі генеалагічнага і гісторыка-геаграфічнага характару, якая адносіцца ня толькі да шляхты, але таксама да мяшчанства і сялянства. Напрыклад, у дакуменце № 41 пададзены прозьвішчы мяшчан віцебскіх, а у №№ 44 і 71 пададзены прозьвішчы мяшчан пінскіх. У дакуменце № 17 запісаны „людзі цягля” з мызы Акніста пры Інфлянцкай зямлі з сучаснымі латышскімі антрапанімічнымі рысамі, а ў № 97 — тапонімы і антрапонімы з сучаснымі літоўскімі рысамі.

У кнізе 44 ЛМ змешчана некалькі дакументаў, якія датычацца тэрыторыі Падляшша:

— № 47. „Ад 18 ліпеня 1562 г. Прывілей Жыгімонта Аўгуста карліцы польскай каралевы і вялікай княгіні літоўскай Боны Марыне з вызваленьнем яе дома і дзьвюх валок у м. Нарва ад гарадскіх плацяжоў і павіннасьцяў „да жывата”;

— № 95. „Ад 26 студзеня 1566 г. Пацьвярджальны Жыгімонта Аўгуста прывілей зямлянцы Берасцейскага павету Астафеевай Навіцкай — Ганьне Касцюшкаўне на засьценак зямлі ва ўрочышчы Убрышчы замест аднятага ў яе Плотынскага дварца пад горадам Камянцом „навечность”, з вызначанымі межамі ўладаньняў”;

— № 106. „Ад 18 сакавіка 1566 г. Вырок суда Жыгімонта Аўгуста і паноў-рад па цяжбе паміж віленскім цівуном, панам Станіславам Паўлавічам Нарушэвічам і яго жонкай пані Марыяй (Марынай) Львоўнай Палубенскай, з аднаго боку, і гаспадарскай маршалковай і пісаровай, пані Копцевай Васілевіча — Марыей Канстанцінавай Крошынскага і яе

сынам панам Васілём Копцем (Копцевічам), з іншага боку, аб прымушэнні Палубенскай да падпісання дакументаў супраць яе жадання, незаконным утрыманні тэстамэнта першага мужа Палубенскай пана Івана Копця і часткі рухомай маёмасці”. У дадзеным дакуменце па-за вельмі цікавымі фактамі прававых і штодзённых адносінаў паміж высокапастаўленымі шляхцічамі ВКЛ, знаходзім інфармацыю пра падляшскія маёнткі Копцяў і Палубенскіх: „... именеи отъчизных и дедизныхъ, лежачихъ на Подляшу: в замку и въ мeste Городиськомъ, в мeste Росошью, въ дворе Яблони, въ Ясилце и Витулине...”.

Са зместу дакумента № 85 ад 19 кастрычніка 1562 г. „Ліст Жыгімонта Аўгуста да гаспадарскага двараніна Багдана Фёдаравіча Сапегі аб вызначэнні наўгародскім жыдам «пляцаў» на пасяленьне ў г. Наўгародку на новым месцы і дараванні ільгот наўгародскім мяшчанам, якія будуць пераселеныя на новае месца, ад выплочвання чыншу на тры гады” даведваемся, што ў Навагрудку ў той час існавала вуліца Падляшская. А дакумент № 100 апісвае ільготы гаспадарскага юргельніка Міхеля Граільца са Спішу з Кежмарку, які быў вызвалены сам і яго дом у Вільні ад плацяжоў і ўласных павіннасцяў, а таксама з правам мець вольную карчму на вечныя часы ў сталіцы ВКЛ.

Навукова-даведачны апарат выдання кнігі запісаў 44 складаецца з тлумачальнага слоўніка, каментароў, табліцы суадносінаў новых і старых шыфраў рукапісу, пераліку спісаў дакументаў, пераліку публікацый і згадак дакументаў, храналагічнага пераліку дакументаў, асабовы і геаграфічны паказальнікі. Арыгінальнай навацыяй А. Грушы сталіся каментары, у якіх пададзеныя ўзаемасувязі паміж публікаванымі дакументамі і сыціслыя звесткі аб адлюстраваных у дакументах падзеях.

Кніга запісаў 43, падрыхтаваная да выдання Валерам Мянжынскім, утрымлівае 51 дакумент, выдадзены канцэлярыяй Вялікага Княства Літоўскага пераважна ў 1555-1560 гг. у час княжаньня Жыгімонта II Аўгуста, калі канцлерам быў віленскі ваявода Мікалай Янавіч Радзівіл, гаспадарскім пісарам Ян Мікалаевіч Гайк, дзяржаўца ашмянскі і ўцэнскі. Сярод іх знаходзяцца чатыры дакументы з ранейшымі датамі: за 1523, 1543, 1544, 1554 гг., а ўвогуле ўкладальнік адзначае 17 уключаных, упісаных „слова ў слова”, у іншыя дакументы. Пераважная большасць дакументаў гэта вялікакняскія прывілеі, якімі афармляліся дараванні на трыманьне пасадак, зямель, сялян, будаўніцтва і карыстаньне корчмамі, розныя крыніцы даходаў і іх пацвярджэнні. У складзе кнігі запісаў 43 знаходзяцца 5 тэстамэнтаў: пані Ганны Вайцехаўны Нарбутоўны Жыгімонтавай Шостакавай ад 4 студзеня 1555 г. (№ 3); пана Яна Міхайлавіча Зеновіча ад 7 студзеня 1555 г. (№ 4); пана Нікіфара Грыгоравіча Лавейкавіча ад 1 чэрвеня 1554 г. (№ 11); пані Ганны Андрэвай Давойнавай Ярашовай Карыцкай, канюшай гаспадарскай

ад 12 мая 1555 г. (№ 20); пана Андрэя Морштына, дзяржаўцы даўгялішкага і опсаўскага ад 8 мая 1556 г. (№ 41). Гэта ўнікальныя крыніцы па генеалогіі і гістарычнай геаграфіі, ментальнасці, штодзённай культуры і ўжыткаваму мастацтву. Матэрыялы дадзенай кнігі перадусім тычацца прыватнаўласніцкага і дзяржаўнага землеўладання. Дапаўняюць яны і звесткі па гісторыі і генеалогіі шляхецкіх родаў, бо ў кнізе запісаў 43 знаходзім інфармацыю пра 301 асобу. У дадзенай кнізе Літоўскай Метрыкі ўтрымліваецца толькі адзін дакумент, які датычыцца мінулага Падляшша. Гэта „адкладаньне на іншы час судовай справы паміж падляшскім ляснічым Іванам Іванавічам Лядскім і тыкоцінскім старастам Янам Шімковічам” ад 10 лістапада 1556 г. (№ 30).

Навукова-даведачны апарат выдання ўключае сьпіс скарачэньняў, імяны і геаграфічны паказальнікі, прадметны паказальнік-слоўнік, а таксама 4 табліцы: № 1 — Храналагічны сьпіс дакументаў; № 2 — Суадносіны новых і старых шыфраў рукапісу; № 3 — Фармат і зьмест надпісаў ярлыкоў сьпінкі кнігі; № 4 — Пералік публікацый дакументаў.

У 2003 г. у Беларусі быў выдадзены „Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 г.” як Кніга 523, кніга публічных спраў 1 Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Яна была падрыхтаваная да друку ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі Алесем Грушам, Міхаілам Сьпірыдонавым і М. Вайтовічам. Вартасць так званых перапісаў, альбо „реестраў” з XVI ст. (1528 г., 1565 г. і 1567 г.) шмат разоў адзначалася дасьледчыкамі². Ніводнае дасьледаваньне па палітычнай, сацыяльнай, вайскавай і гаспадарчай гісторыі першай паловы XVI ст. Беларусі, Літвы, Падляшша і Валыні не абыходзіцца без гэтай важнай крыніцы. Упершыню Перапіс 1528 г. быў апублікаваны Станіславам Пташыцкім у 1915 г. у томе 33 сьрыі „Русская историческая библиотека” разам з перапісамі 1565 і 1567 гт. Натуральна, што яно не адпавядае сучасным эдыторскім патрабаваньням, а само выданьне даўно зрабілася бібліяграфічным рарытэтам. Таму ініцыятыва групы беларускіх гісторыкаў перавыдаць Перапіс 1528 г. апраўданая, вельмі карысная і своечасовая. Перавыданьне суправаджае

² H. Łowmiański, *Popisy wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w. jako źródło do dziejów zaludnienia*, [w:] *Mediaevalia. W 50. rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 425-435; tenże, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI: zaludnienie w roku 1528*, Poznań 1998; А. П. Грицкевич, *Распределение магнатских и шляхетских владений в Белоруссии по их величине и этнической принадлежности владельцев (XVI в.)*, [в:] *Вопросы истории: Межведомственный сборник*, Минск 1978, вып. 5; В. С. Менжинский, *Структура феодалного землевладения в Великом княжестве Литовском (По материалам Переписи войска 1528 г.)*, „История СССР”, 1987, № 3; Г. В. Боряк, «Пописы земского войска» Великого княжества Литовского XVI в. как историко-географический источник (на примере украинских земель), [в:] *Исследования по истории Литовской метрики: Сб. науч. трудов*, Москва 1989, ч. 2.

падрабязная прадмова аўтарства А. Грушы, у якой ахарактарызаваныя агульныя зьнешнія і ўнутраныя прыкметы рукапісу, пададзены пералік сьпісаў, пералічаны публікацыі фрагментаў перапісу, прадстаўлена гісторыя стварэньня рээстру шляхты ВКЛ 1528 г. і апісаньня прынцыпы перадачы тэксту і навуковага апарату. Сёньня кожны выдавец сярэднявечных крыніцаў павінен цягнуцца да максымальнай перадачы правапісу рукапіснага арыгіналу. Неабходна адзначыць, што дакладнае супастаўленьне тэксту перавыданьня з рукапісам, дазволілі падрыхтаваць яго вельмі грунтоўна. Другім абавязковым патрабаваньнем сучаснага выданьня крыніцаў зьяўляецца наяўнасьць навукова-даведачнага апарату. У гэтым сэнсе беларускае перавыданьне амаль узорнае. Яно ўтрымлівае падрабязны „Паказальнік імёнаў”, складзены А. Грушам і дакладны „Геаграфічны паказальнік-каментарый”, складзены М. Сьпірыдонавым. Апошнім складзены таксама дзьве карты: „Населеныя пункты, што ўпамінаюцца ў перапісе войска ВКЛ 1528” і „Населяныя пункты Падляшкага ваяводства, што ўпамінаюцца ў перапісе войска ВКЛ 1528 г.”.

Асабліва вялікае значэньне перавыданьне перапісу 1528 г. мае для мінулага Падляшша. Бо менавіта дадзены рэгіён у крыніцы прадстаўлены найбольш багата і падрабязна з генеалагічнага боку і геаграфічнай наменклатуры. Ваяводства Падляшкае выстаўляла „земян Мельніцкіх”, земян з „зямлі Дорогіцкое” і „зямлі Бельскае”. Дзякуючы аналізу дадзеных, можна скласьці даволі дакладную сетку асадніцтва на Падляшшы ў пачатку XVI ст. Калі для Бельскай зямлі названы канкрэтныя землянскія (шляхецкія) сёлы, якія ўваходзілі ў склад 15 парафій³, дык для Мельніцкай і асабліва Драгіцкай земляў тапонімы (назвы сёлаў) схаваны ў своеасаблівай форме імёнаў жыхароў пэўных населеных пунктаў, што адзначае ў каментарых Міхаіл Сьпірыдонаў. Напрыклад, у Драгічынскай зямлі фігуруюць „Осінскіе, земляне”, якія ў перапісе 1567 г. прадстаўлены як жыхары старога сяла „Осіны”, „Войтковскіе, земляне” 1528 г. — у 1567 г. як жыхары сяла „Войтковіче Старе”, „Уліпінскіе земляне” — як жыхары сяла Ліпіны і шматлікія іншыя прыклады. Гэнрык Лаўмяньскі ў свой час на падставе зьвестак Перапісу 1528 г. падлічыў, што на Падляшшы пражывала каля 4454 шляхецкіх сем’яў і прыблізна 25 896 сялян (кмецей), лічачы апошніх па галовах⁴.

Наступнае беларускае выданьне Метрыкі ВКЛ было здзейсьненае пасля трохгадовага перапынку ў 2006 г. Гэта кніга запісаў № 46, пад-

³ Гэта наступныя парафії (падаем на мове арыгіналу): парафея Бельская, Лубинская, Вышпковская, Топичевская, Саражская, Кулешская, Соколовская, Кобылинская, Плоньская, Яблонская, Дубровская, Вышенская, Домановская, Бронская, Долобовская.

⁴ H. Łowmiański, *Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI: zaludnienie w roku 1528*, s.167-170, 172.

рыхтаваная да выдання Валерам Мянжынскім. Выглядае, што яна самая невялікая ў архіве Вялікага Княства Літоўскага, бо ў ёй змешчана толькі 12 спраў, зь якіх укладальнік вылучыў яшчэ 9 уключаных дакументаў. Дадзеная кніга створана пры канцлеры ВКЛ Мікалаі Янавічы Радзівіле Чорным за 1562-1565 гг. Дакументы пісаліся пад наглядом маршалка і пісара гаспадарскага Яна Мікалаевіча Гайкі.

Кніга запісаў 46 багатая інфармацыяй па гістарычнай антрапаніміцы. Усяго ў дакументах налічваецца 165 імянных рэалій, якія дазваляюць параўнаць антрапанімы розных рэгіёнаў ВКЛ — Валыні, Жмудзі і Панёманьня. У лік названых у кнізе асобаў уваходзяць прадстаўнікі розных сацыяльных груп, нацыянальнасьцяў і заняткаў. Каштоўнасьць некаторых дакументаў (№ 6 і 7) заключаецца ў інфармацыі пра сялянаў: называюцца іх імёны і прозьвішчы, падаюцца іх прыналежнасьць да канкрэтных гаспадароў і геаграфічная лакалізацыя. Трэба адзначыць, што падобныя дакументы зьяўляюцца рэдкасьцю для XVI ст., таксама малалікія яны і ў Метрыцы ВКЛ. Адносна Падпяшца ў кнізе запісаў 44 змешчаны толькі адзін дакумент (№ 4). Гэта прывілей Жыгімонта Аўгуста падчашаму ВКЛ, старасту дарагіцкаму, пану Мікалаю Пятровічу Цеханоўскаму Кішку на трыманьне Дарагіцкага староства з усімі выплатамі і прыбыткамі ад яго да наступнага, больш буйнага, наданьня, выдадзены 26 мая 1565 г.

Навукова-даведачны апарат выдання кнігі запісаў 44 складаецца зь імяннага, геаграфічнага, прадметнага паказальнікаў, тэрміналагічнага слоўніка і 4 табліц: Храналагічны сьпіс дакументаў, Суадносіны новых і старых шыфраў рукапісу, Фармат і змест надпісаў ярлыкоў на сьпінцы кнігі-копіі, Пэралік публікацый дакументаў.

Апошняя у 2007 годзе выйшла кніга № 560 (1542 год), падрыхтаваная Алегам Дзярновічам, якая прысьвечана дэмаркацыі мяжы паміж Інфлянтамі і ВКЛ. Гэтая кніга ўяўляе зь сябе збор прававых і іншых дакументаў, якія ўтвараюць комплекс гістарычных крыніц надзвычай істотных для пэўнай тэрыторыі ў пэўны гістарычны момант. Як адзначае складальнік тому, „кніга № 560 — важная крыніца інфармацыі па гістарычнай геаграфіі Паўночных Беларусі і Літвы, а таксама Паўднёвай Латвіі”. У першую чаргу, гэта датычыць сучаснай Браслаўшчыны. Дадзеная кніга Метрыкі зьяўляецца копіяй, зробленай у канцы XVI — пачатку XVII ст., ніколі раней не друкавалася. Яна складаецца зь дзвюх частак — Акта дэмаркацыі 1542 г. (з устаўкай фрагмента Акта дэмаркацыі 1541 г.) і запісу скаргаў памежных жыхароў ВКЛ. Захаваньня скаргі насельніцтва Браслаўскай, Дрысвяцкай, Друйскай, Майшагольскай валасцей Браслаўскага павету зьяўляюцца багатай крыніцай па гісторыі памежных адносін ВКЛ і Інфлянтаў, гаспадарчага жыцьця і матэрыяльнай культуры.

Ва ўводзінах складальнік тому дае гістарыяграфічнае і археаграфічнае апісаньне дадзенай кнігі Метрыкі з дабаўленьнем табліцы „Эвалюцыя кан-

цylinderскай і архіўнай гісторыі Кнігі № 560 Метрыкі ВКЛ (паводле рукапісу Кнігі і іншых архіўных звестак)”. Тэкст выданы без купор, з захаваннем арфаграфіі арыгіналу. Агульныя прынцыпы перадачы тэксту складальнік асобна агаворвае ва ўводзінах, дзе падкрэслівае сваё жаданьне захоўваць першапачатковую графіку кірылічных літар, у тым ліку і зьніклых. Тут складальнік спасылаецца на практыку выданьня кніг Метрыкі ва Украіне. У гэтым сэнсе том, выданы А. Дзярновічам, адрозьніваецца ад Кніг 43 і 44, выданых адпаведна В. Мянжынскім (2003) і А. Грушам (2001). А. Дзярновіч справядліва адзначае, што ўсе знакі арыгінальнага тэксту (напрыклад, цітлы, „паерыкі”, дыграфы і інш.) маюць самастойнае гістарычнае значэньне, а публікатары павінны максімальна адэкватна перадаваць тэкст дакумента. У асобным разьдзеле ўводзінаў публікатар таксама дае характарыстыку кнігі № 560 як гісторыка-геаграфічнай крыніцы. У цэлым можна адзначыць, што каментары Алега Дзярновіча да дадзенага тому маюць грунтоўны і больш поўны выгляд, чым у ягоных папярэднікаў і гэтым адрозьніваюць найноўшае выданьне Метрыкі. Варта падкрэсьліць, што публікацыя дадзенай кнігі Метрыкі непасрэдна звязана з дасьледаваньнямі Алега Дзярновіча ўзаемаадносінаў Вялікага Княства Літоўскага і Інфлянтаў, якія знайшлі адпостраваньне ў ягонай кнізе „... in nostra Livonia. Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносінаў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV — першай палове XVI ст.: сістэматызацыя і актывы аналіз”⁵. Выклікае прычыннае выкарыстаньне ў географічным паказальніку тэрміна „Лівонія” і „Лівонскія граніцы”, калі падобных назваў у арыгінальным тэксце крыніцаў няма.

Неабходны пры падобных выданьнях навукова-даведачны апарат складаецца з прадметна-тэрміналагічнага паказальніка, паказальніка імёнаў і асобаў, географічнага паказальніка-каментарара, тлумачальнага слоўніка, а таксама метралагічнага каментарара.

На заканчэньне агляду беларускіх выданьняў кніг Літоўскай Метрыкі не магу не выказаць пэўнага недаўменьня. Што зьяўляецца прычынай разнастайнага зьнешняга выгляду і паліграфічнага афармленьня кожнай з шасьці выданы на Беларусі кніг ЛМ? Магчыма, гэта жаданьне вылучацца перад літоўцамі. Дарэчы, у апошніх выданьне Літоўскай Метрыкі зьяўляецца нацыянальнай і дзяржаўнай справай, таму і правільны выданьня і афармленьня ўніфікаваньня. А ў Беларусі гэта хутчэй „антыдзяржаўны праект” рэалізацыі навуковай актыўнасьці і амбіцый сапраўды неабякавых да свайго мінулага асоб.

Альбіна Семянчук
(Гродна)

⁵ Гл. рэцэнзію на кнігу А. Дзярновіча аўтарства А. Семянчук у „Białoruskich Zeszytach Historycznych” за 2005 г., т. 24, с. 264-269.